

ULUSLARARASI DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE RESEARCHES МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ	Cilt: 4, Sayı: 2, 2021
	Vol: 4, Issue: 2, 2021
	Sayfa – Page: 286-301
	E-ISSN: 2667-4262

KLASİK OSMANLI TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT YAZARI BİLİNMEYEN AHLAK RİSALESİ (GİRİŞ-İNCELEME-METİN)

AHLAK RİSALESİ WHOSE AUTHOR IS UNKNOWN FROM CLASSICAL OTTOMAN TURKISH (INTRODUCTION-ANALAYSIS-TEXT)

İnan GÜMÜŞ*

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
Geliş: 15.09.2021 Kabul: 23.11.2020 Anahtar Kelimeler: Ahlak, Klasik Osmanlı Türkçesi, Ahlak Risalesi, Hikâye, Sultan Sencer ve derviş. Araştırma Makalesi	Ahlak kuralları toplumlara ve dönemlere göre değişiklik göstermekle birlikte temelde insanı ve toplumu belli kalıplar içerisinde tutarak düzeni sağlama işlevine sahiptir. İslam toplumları da özellikle Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı olarak bir dizi ahlaki normlar geliştirmişler ve bunları çeşitli eserler aracılığıyla ortaya koymuşlardır. Ahlakla ilgili bilgiler doğrudan ahlak konusunun işlendiği eserlerde verilebileceği gibi başta din ve tasavvuf olmak üzere çeşitli başlıklar altında kaleme alınan eserlerde de ön plana çıkarılabilir. Bu anlamda Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ahlak konusu geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Üzerinde çalıştığımız <i>Ahlak Risalesi</i> de bu doğrultuda ele alınabilecek eserlerdendir. Yazarı ve yazılış tarihi bilinmeyen eser, “Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut No. 6449/1” katalog bilgileriyle kayıtlıdır ve beş varaktan oluşmaktadır. İki kısımda değerlendirilebilecek eserin ilk kısmında genel ahlakla ilgili bilgiler verilmiş, ikincisinde ise ahlak konusuyla bağlantılı olarak <i>Ahlak-ı Muhsini</i>'nin <i>şükür</i> babında yer alan Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin öz bir çevirisi sunulmuştur. Bu çalışmada eserin tanıtımı ve çeviri yazıya aktarımının yanında dil ve içerik yönünden genel bir değerlendirmesine de yer verilmiştir.

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Received: 15.09.2021 Accepted: 23.11.2020 Keywords: Morality, Classical Ottoman Turkish, Ahlak Risalesi, Story, Sultan Sencer and dervish. Research Article	Although moral rules varies according to societies and periods, it basically has function of maintaining order by keeping people and society in certain patterns. Islamic societies have also developed a series of moral norms, based on Qoran and Sunnah, have put them forward through various works. Besides information about morality can be given directly in works dealing with morality, it can be emphasized in works written under various titles, such as religion and sufism. So the morality in Arabic, Persian and Turkish literature is discussed in a wide range. <i>Ahlak Risalesi</i>, is the one that can be considered in this direction. The work, whose author and date of writing is unknown, is registered with catalog information “Süleymaniye Library, Hacı Mahmut No. 6449/1” and consists of five leaves. In the first part evaluated in two parts, information about general morality is given, and in the second part, a concise translation of the story of Sultan Sencer and dervish, included in the gratitude chapter of <i>Ahlak-ı Muhsini</i>, is presented in connection with the subject of morality. In this study, a general evaluation of the work in terms of language and content is given, besides the introduction and translation of the work.

* Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu. Isparta / Türkiye, E-mail: inangumus@isparta.edu.tr.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6124-8881>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Gümüş, İnan (2021). “Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemine Ait Yazarı Bilinmeyen *Ahlak Risalesi* (Giriş-İnceleme-Metin)”. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 4 (2): 286-301. DOI: <https://doi.org/10.37999/udekad.995793>.

Extended Abstract

Morality has two aspects, individual and social, and it is known that it is one of the elements that are mediated in the provision of social order. The idea of maintaining order also brings with it some principles, norms and rules. These rules, which have become traditional over time, form a whole and dominate the culture and exhibit a structure that resists change. When we approach the subject from the perspective of Islamic morality, the Qur'an and the Sunnah form the basic pillars of morality and influence the cultures of Islamic societies by directing their lives. In this context, it is seen that this point of view is dominant in the works written on morality in Arabic, Persian and Turkish literatures.

Besides information about morality can be given directly in works dealing with morality, it can be emphasized in works written under various titles, such as religion and sufism. So the morality in Arabic, Persian and Turkish literature is discussed in a wide range. *Ahlak Risalesi*, is the one that can be considered in this direction. The work, whose author and date of writing is unknown, is registered with catalog information "Süleymaniye Library, Hacı Mahmut No. 6449/1" and consists of five leaves. In the first part evaluated in two parts, information about general morality is given, and in the second part, a concise translation of the story of Sultan Sencer and dervish, included in the gratitude chapter of *Ahlak-ı Muhsinî*, is presented in connection with the subject of morality.

Although the date of writing of the work is not known exactly, it can be stated that it was written in the beginning period of Classical Ottoman Turkish, based on some grammar features. The main reason for this determination is that the effects of Old Anatolian Turkish continue in the language of the work, and that it also contains Classical Ottoman Turkish features depending on the labial harmony seen in some word bases and suffixes. The knowledge that *Ahlak-ı Muhsinî*, which is the source of the Sultan Sencer and dervish anecdote, was written in 1495 and the Turkish translations of *Ahlak-ı Muhsinî* gained intensity in the second half of the 16th century and the first half of the 17th century, suggesting that the *Ahlak Risalesi* might have been written in this cultural atmosphere.

Looking at the content, it is possible to evaluate the work in two parts. The first part is devoted to the subject of morality and it is stated that human morality is positioned for temperance. In the understanding of morality, the principle of conformity with the Qur'an and the Sunnah was observed.

In connection with the first part, the second part includes the conversation between Sultan Sencer and a dervish. This anecdote, which is similar to the sultan and dervish stories that we frequently encounter in eastern culture and literature, is in the appearance of a translation of the story in the gratitude chapter of Hüseyin Vâiz-i Kâşifi's *Ahlak-ı Muhsinî*. In this anecdote, it is tried to convey the message that morale is superior to materiality, through the advices of the dervish to the sultan about gratitude.

When *Ahlak Risalesi* is approached in terms of grammar, first of all, the simplicity of the prose language stands out. It is possible to reach this conclusion by comparing it with the prose language used in other Turkish translations of the sultan and dervish anecdote. As a result of this comparison, it will be understood that foreign words and especially phrases are not used intensively in the *Ahlak Risalesi*. In terms of grammar, the work has a structure that includes new developments as well as maintaining the features of Old Anatolian Turkish. The harmony seen in some suffixes and words, especially in the subject of labial harmony, are issues that show parallelism with the Classical Ottoman Turkish period.

As a result, it would be appropriate to emphasize the necessity of unearthing the works that remained in catalogs such as the *Ahlak Risalesi* and waiting to be examined, and presenting them to the benefit of interdisciplinary research. Approaching the works not only in terms of language but also in terms of mentality depending on the content will be effective in determining the keystones of our thought and cultural history.

Giriş

1. Ahlak Kavramı

Ahlak öncelikli olarak bireyin ve toplumun davranışlarına yön verme ve bu davranışları bir kalıp içerisinde tutarak düzeni sağlama işlevine sahiptir. Bu anlamda bakıldığında ahlakın pratiğe yönelik olduğunu ve bir dizi kural, norm ve ilkeleri de beraberinde getirdiğini belirtmek gerekir. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*'te *ahlak* maddesi “**1. Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları**” (2009a: 43) biçiminde anlamlandırılmıştır. *Kubbealtı Lugatı*'nda sözcüğün köken bilgisi de verilerek hem bireysel hem de toplumsal yönüne vurgu yapılmıştır. Bireysel anlamda iyi huylar; toplumsal anlamda ise düzen fikri üzerinde durulmuştur. Arapça “yaratılış, tabiat, huy”un çoğul şekli olduğu belirtilen ahlak sözcüğü için sıralanan anlamlar şöyledir: “**1. İnsandaki iyi veya kötü huylar, tabiat; 2. İyi huylar, insanı mânen yükselten iyi tabiatler, faziletler; 3. Bir toplumda kişilerin davranışlarını düzenleyen ve herkesin uyması gereken kurallar; 4. Ahlâk bilimi**” (Kubbealtı Lugatı 2021).

Ahlak kavramının bu temel anlamlarından sonra felsefi içeriğine de göz atmak yararlı olacaktır. Ahmet Cevizci'nin hazırladığı *Felsefe Sözlüğü*'nde “*Genel anlamda, mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü. İnsanların kendisine göre yaşadıkları, kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı*” (2005: 28) anlamı verilmiştir. Ahlaka yüklenen bu anlam yine Ahmet Cevizci editörlüğünde hazırlanan *Felsefe Ansiklopedisi*'nde daha da detaylandırılmıştır:

“*Türkçede Arapça ‘huy’, ‘mizaç’, ‘karakter’ anlamına hulk sözcüğünden türeyen bir sözcük olarak kullanılan ahlâk, insanın başka varlıklarla belirli normlara göre gerçekleşen ilişkiler toplamını, insanın söz konusu ilişkileriyle bu varlıklara yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran norm, ilke, kural ve değerler bütününe ifade eder. Buna göre, ahlâk, bir kültür çevresi içinde kabul görmüş, belirlenmiş ve tanımlanmış değerler manzumesi ve amaçlarla, bu değerlerin nasıl yaşatılacaklarını, söz konusu amaçlara nasıl ulaşılacağını ortaya koyan kurallar öbeği veya bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönem boyunca, belli türden inanç, emir, yasak, norm ve değerlere göre düzenlenmiş ve söz konusu düzenlemeye bağlı olarak töreleşmiş, gelenekleşmiş yaşama biçimi diye tanımlanabilir*” (Cevizci 2003: 117-118).

Burada Cevizci'nin vurguladığı husus, ahlakın toplumsal kabullere bağlı olarak kültürden kültüre ve dönemden döneme değişebileceği bilgisidir. Doğan Özlem de ahlak kavramını Ahmet Cevizci'yle benzer yapıda ele almıştır: “*İşte, tek kişinin veya bir insan topluluğunun belli bir tarihsel dönemde belli türden eğilim, düşünce, inanç, töre, alışkanlık, görenek ve bunlarla içerilmiş olan değer, buyruk, norm ve yasaklara göre düzenlenmiş ve bu haliyle gelenekleşmiş, yerleşmiş yaşama biçimine ahlak (moral) denir*” (2014: 19-20).

Yapılan tanımlara ve belirlemelere bakıldığında ahlakın bireysel ve toplumsal olmak üzere iki yönünün bulunduğu ve nihai amacın ise toplumsal düzenin sağlanması olduğu anlaşılacaktır. Düzenin sağlanması düşüncesi de beraberinde bazı ilke, norm ve kuralları getirmektedir. Zaman içerisinde gelenekleşen bu kurallar bir bütün oluşturarak kültüre egemen olmakta ve ahlak dediğimiz norm sistemini meydana getirmektedir. Toplumlar, kültürler ve dönemlere göre değişiklik gösterebilen ahlak anlayışı, aynı toplum içerisinde bu değişime daha

dirençli görünmektedir. Konuya İslam ahlakı perspektifinden yaklaştığımızda Kur'an-ı Kerim ve sünnet, ahlakın temel dayanaklarını oluşturmakta ve İslam toplumlarının yaşayışlarına yön vererek onların kültürleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ahlakla ilgili olarak kaleme alınan eserlerde de bu bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir.

Daha ziyade Platon ve Aristo'dan esin alan İslam filozofları ahlakı; metafizik (mâba'de't-tabia), psikoloji (ma'rifetü'n-nefs) ve mantıkla birlikte felsefenin dört büyük kolundan biri olarak saymışlardır (Levend 1964: 89). Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı olarak geliştirilen ahlak anlayışı, iyi ve kötü huyları birbirinden ayırmak ve fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır (Çağrıncı 1989: 1; Parlatır 2017: 64). İyi huylar *hüsni'l-hulûk*, *mehâsinü'l-ahlâk*, *mekârimü'l-ahlâk*, *ahlâku'l-hasene*, *ahlâku'l-hamîde* gibi terimlerle karşılanırken; kötü huylar *süü'l-huluk*, *ahlâku's-seyyie*, *ahlâku'z-zemîme* gibi terimlerle nitelenmiştir (Levend 1964: 89; Çağrıncı 1989: 1; Parlatır 2017: 64).

2. Ahlak Konulu Eserler

Klasik eserlerde ahlak konusu; ahlakın kaynağının araştırıldığı nazari ahlak ve insanın toplum içinde yükümlü olduğu görevlerin ayrımının yapıldığı amelî ahlak (Levend 1964: 89) olmak üzere iki başlıkta ele alınır. Doğrudan ahlak konusunun işlendiği eserler dışında dinî-tasavvufî konuları içeren ve nasihat verme amacını taşıyan eserlerde de ahlakla ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Tüm bu durumları göz önünde bulunduran Agâh Sırrı Levend, ahlak kitaplarını konularına ve amaçlarına göre şöyle sınıflandırmıştır: a- Genel ahlâk; b- Siyaset-nameler; c- Nasihat-nameler; d- Meviza yollu eserler; e- Ahlâkî güzel sözler; f- Fütüvvet-nameler; g- Kabus-name çevirileri; h- Kelile ve Dimne çevirileri; i- Hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler; j- Ahlâkî fıkralar ve hikâyeler; k- Atasözleri; l- Türlü eserler (1964: 96-97).

Yukarıda sözü edilen türler bağlamında İslam kültüründe ahlak konulu eserlerin çeşitlilik gösterdiğini belirtmek mümkündür. İbnü'l-Mukaffa'nın *Kelile ve Dimne* adlı ünlü tercümesi, İbn Kuteybe'nin *'Uyûnü'l-Ahbâr'*ı, İbn Miskeveyh'in *Câvidân-ı Hired'i*, Mübeşşir b. Fatik'in *Muhtârü'l-Hikem'i* bu türün en eski (Çağrıncı 1989: 3) örnekleridir. Bu öncü eserlerin yanında öne çıkan Arapça ahlak kitapları şunlardır: İbnü'l-Mukaffa Abdullah'ın *Risâle li'l-Ahlâk fi Hikmeti'l-Amelliyyeti ve's-Siyâse'si*, İbn Sina'nın *Risâle fi 'İlmi'l-Ahlâk'*ı, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathîrü'l-A'râk'*ı, Mâverdi Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed'in *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn'i*, Gazâlî Ebû Hâmid b. Muhammed'in *Kitâbü Eyyehü'l-Veled'i*, Zemahşerî Cârü'llah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer'in *Nevâbigü'l-Kelim'i*, Zernûhî Burhânü'd-dîn'in *Et-Ta'lîmü'l-Müte'allim'i*, İcî 'Azudu'd-dîn Abdu'r-Rahmân b. Ahmed'in *Ahlâk-ı Azudî'si* vd. (Levend 1964: 92-93).

Farsça kaleme alınmış ahlak konulu eserlerden bazıları şunlardır: Tûsî Nasîrü'd-dîn Muhammed b. Hasan'ın *Ahlâk-ı Nâsirî'si* (Miskeveyh'in *Kitâbü't-Tâhare'sinin* çevirisi), Devvânî Celâlî'd-dîn Muhammed b. Es'ad'ın *Ahlâk-ı Celâlî'si*, Kâşifî Hüseyin b. Ali Vâ'ız'ın *Ahlâk-ı Muhsinî'si* vd. (Levend 1964: 94).

Türkçe yazılmış genel ahlak kitaplarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Edib Ahmed Yükneki'nin *Atebetü'l-Hakâyık'*ı, Ali Şîr Nevai'nin *Mahbûbu'l-Kulûb'u*, Kınalızade Ali

Çelebi'nin *Ahlâk-ı Ala'î*'si, Osmanzade Taib'in *Hulâsatü'l- Ahlâk'ı* (*Ahlâk-ı Ala'î*'nin özeti), Muhyi-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâm'ı*, Celalzade Koca Nişancı Mustafa'nın *Mevâhibü'l-Hallâk fî Merâtibi'l-Ahlâk'ı*, Şemseddin Ahmed Sivasî'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk'ı*, Ahmed b. Hüsameddin Amasî'nin *Mir'âtü'l-Mülûk'u*, Münşî Çelebi'nin *Ahlâk Risalesi*, Yahya Bostanzade Tireli'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk'ı*, yazarı bilinmeyen *Ahlâk Risâlesi*, Rıfat Mehmed Sadık Paşa'nın *Risâle-i Ahlâk ve Zeyl-i Risâle-i Ahlâk'ı* vd.³² (Levend 1964: 97-101).

I. Yazarı Bilinmeyen *Ahlak Risalesi*

Üzerinde çalıştığımız eser Ağâh Sırrı Levend'in yaptığı sınıflandırmada “Genel Ahlak Kitapları” başlığında verilmiş ve eserle ilgili olarak şu kayıt düşülmüştür: “Yazarı Bilinmeyen *Ahlâk risâlesi* (vücut-ı insanda lâzım olan itidal üç türlü olur: i'tidal-i Rabbanî, i'tidal-i ruhanî, i'tidal-i cismanî)” (1964: 98). Ayrıca aynı maddenin dipnotunda eserin katalog bilgilerine de yer verilmiştir: Ahlâk risâlesi, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No. 6449/1 (1964: 98/51. dipnot). Eserin yazarı ve yazılış tarihiyle ilgili olarak metinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca yapılan taramalar sonucunda eserle ilgili bilgilere ulaşılamamıştır.

Beş varaktan meydana gelen eserin satır sayısı sayfalara göre değişiklik göstermekle birlikte genel olarak on dokuzdur (1b, 2b 18; 6a 7 satır). Eseri iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Birinci kısımda genel ahlakla ilgili bilgiler verilmektedir. İnsan ahlakının itidal üzere konumlandırıldığı bu kısımda insan için lazım olan itidalin üç türlü olduğu dile getirilmiştir: “*ma'lûm olsun-ki vücûd-ı insânda lâzım olan i'tidâl üç dürlüdür ve anuñ evvelkine i'tidâl-i rabbânî ve ikincisine i'tidâl-i rûhânî ve üçüncisine i'tidâl-i cismânî dinür*” (1b/03-06).

Bu üç itidal ayrı ayrı tanımlandıktan sonra *i'tidâl-i cismânî*'nin üç asıldan ve altı kökten meydan geldiği dile getirilmiştir. Üç aslın toplamı *adalet*, altı kökün (fer^c/für^c) toplamı ise *zulme* işaret etmektedir:

“*ve anuñ üçüncisi i'tidâl-i cismânîdür ve anuñ uşul üç fürü'ı altıdır ve ol üç uşulün vasat hâllerine ahlâk-ı fezâyil ifrâf ve tefrîf taraflarına ahlâk-ı rezâyil dinür ve ol üç aşl fezâ'ilün cem'ine 'adl ve altı fer'ün cem'ine zulm dinür ve dağı vücûd-ı insâniyyede her ne kadar ahlâk-ı hamîde bulunursa cümlesi ol üç aşldan doğar ve her ne kadar ahlâk-ı zemîne bulunursa ol altı fer'den tevellüd ider*” (1b/17-18, 2a/01-07).

Eserin ikinci kısmında Sultan Sencer ile bir dervişin hikâyesine yer verilmiştir. Bu kısım Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsinî* adlı eserinin dördüncü babını oluşturan *şükür* konusunun çevirisi görünümündedir. Eserini Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirza için 900/1495 yılında kaleme alan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, kitapta idareciler üzerinden bütün toplum kesimlerinin nasıl davranması gerektiği mesajını vermeye çalışmıştır (Demirkol 2019: 23-24). *Ahlak-ı Muhsinî*'nin birçok Türkçe çevirisi bulunmaktadır: Firâkî Abdurrahman

³² Bursalı Mehmed Tahir, “Ahlak Kitaplarımız” (2009: 163-176) adlı eserinde; Hüsameddin Erdem, “Osmanlı'da Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri” adlı makalesinde (2000: 27-35) Osmanlı döneminde kaleme alınan ahlak konulu eserlerin bir listesini vermiştir. Mehmed Ali Aynî “Türk Ahlakçıları” adlı kitabında (1993) Âşık Paşa, Hacı Hüseyinoğlu Ebulfazl Musa, Eşrefoğlu Abdullah, Kınalızâde Ali Çelebi, Birgivi Mehmed, Koca Nişancı Mustafa Paşa, Durmuşoğlu Abdüllatif, Defterdar Mehmed, Abdülaziz ve Sururî Çelebi'nin biyografilerini vererek eserlerinden bazı örnekler de sunmuştur.

Çelebi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (1550), Azmî Pîr Mehmed Efendi'nin *Enîsü'l-Ârifin*'i (1566), Ebülfazl Mehmed Defterî'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (Kanuni Sultan Süleyman Dönemi), Rıdvan b. Abdülmennân'ın *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (1575-1576), Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin *Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*'si (1612), Ömer Efendi'nin *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*'si (1621), Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Ahlâk-ı Ahmedî*'si (1709), Ragıp İmamoğlu'nun *İyilerin Ahlâkı* (1965) ve son olarak 2019 yılında *Ahlâk-ı Muhsinî - Kâşifi'nin Ahlâk Kitabı (İnceleme - Çeviri - Tıpkıbasım)* adıyla Murat Demirkol tarafından yapılan çeviri (Demirkol 2019: 30-35; Turğut 2021: 85-90). Bu çevirilere kısmi de olsa yazarı bilinmeyen *Ahlak Risalesi*³³ içerisindeki *hikâyet* bölümünü de eklemek mümkündür.

Ahlak-ı Muhsinî kırk baptan meydana gelmektedir. Üzerinde çalıştığımız *Ahlak Risalesi*'nde *Ahlak-ı Muhsinî*'de yer alan *şükür* babındaki Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin çevirisi yer almaktadır. *Ahlak-ı Muhsinî*'de şükürle ilgili olarak aktarılan bilgiler *Ahlak Risalesi*'nde yer almamakta, doğrudan hikâyeye yer verilmektedir. Hikâyede yırtık elbiseli bir dervişin (bir hırğa-püş derviş) Sultan Sencer'e, sultanların şükrünün nasıl olması gerektiğiyle ilgili verdiği bilgiler anlatılmaktadır. *Ahlak Risalesi* ve *Ahlak-ı Muhsinî*'de dokuz başlıkta ele alınan şükür bahsi ve son olarak dile getirilen bütün şükürlerin özü karşılıklı olarak aşağıda sunulmuştur:

Tablo 1. *Ahlak Risalesi* ve *Ahlak-ı Muhsinî*'deki Şükür Bahsi

Ahlak Risalesi	Ahlak-ı Muhsinî
şükür-i saltanat oldur ki 'umümen ehl-i islâma 'adl ve ihsân eylesin (5a/11-12)	Saltanatın şükrü , bütün mahlûklara adaletli davranmak ve tüm insanlara iyilik etmektir (Demirkol 2019: 88)
füşhat-ı memleket şükür(i) oldur ki ra'iyet emlakine tama' itmeyesin (5a/12-14)	Memleket sahası ve idarenin şükrü , tebaanın mallarına göz dikmemektir (Demirkol 2019: 88)
fermân-revânîlik şükri oldur ki emriñi dutanlaruñ hizmetlerin bilesin (5a/14-16)	Hükümdarlığın şükrü , yönetilenlerin hizmet hakkını tanımaktır (Demirkol 2019: 88)
bülend-bahtlık şükri oldur ki mezellet-i hâke düşmüş üftâdeleri kaldurasın ve anlara rahm idesin (5a/16-18)	Yüksek bahtlı ve ikbal sahibi olmanın şükrü , zillet toprağına düşenlere âdil ve merhametli davranmaktır (Demirkol 2019: 88)
hizâne ma'mûr olmağ şükri oldur ki şadaqât viresin ve erbâb-ı istihkâkuñ hakların edâ idesin (5a/18-19, 5b/01)	Bayındırlığın şükrü , sadaka ve hayır hazinesini hak edenlere dağıtmaktır (Demirkol 2019: 88)
kuvvet ve kudret şükri oldur ki 'âcizlere ve za'iflere in'âm ve ihsân eylesin (5b/01-03)	Kuvvet ve kudretin şükrü , zayıflara ve düşkünlere bağışta bulunmaktır (Demirkol 2019: 88)
şihhat şükri oldur ki zulm ve sitem ile bîmâr olanlara kânûn-ı 'adâletle şifâ-yı küll viresin (5b/03-05)	Sihhatin şükrü , mağdur hastaları adalet kanununa uyarak şifaya kavuşturmaktır (Demirkol 2019: 88)
'asker ve sipâh çokluğunun şükri oldur ki müselmânları anlaruñ zarar ve kederinden şaklayasın (5b/05-07)	Çok asker sahibi olmanın şükrü , Müslümanları onların zararından korumaktır (Demirkol 2019: 88)
'âli 'imâretler ve bülend sarâyalar şükri oldur ki ra'iyetün menâzil ve meskenlerin hadem ü haşem nüzül itmekden mu'âf idesin (5b/07-10)	Muhteşem binaların, evlerin ve cennet misali bahçelerin şükrü , tebaayı saray görevlileri ve hizmetçilerine ezdirmemektir (Demirkol 2019: 88)

³³ Bundan sonra yalnızca *Ahlak Risalesi* olarak anılacaktır.

aşl şükr-güzârlık hulaşası oldur ki hışm ve rızadan emr-i haqqı gözleyesin ve halk senüñ elünden râhat olmaqlığı kendü râhatuñ üzerine taqdim idesin (5b/10-13)

Şükrün özü, öfkeli veya razı iken her hâlükârda haktan ayrılmamak ve halkın huzurunu kendi huzuruna tercih etmektir (Demirkol 2019: 88).

Hikâyenin sonunda, dervişin nasihatlerinden etkilenen sultanın dervişle görüşmek istemesi ve dervişin bir anda ortadan kaybolması anlatılmaktadır. Dervişin hikmet sahibi biri olduğu “adı halk içre dervîş ü gedâdur / velîma ‘nîyüzinde pâdişâhdur” (5b/18-19) dizeleriyle dile getirilmiştir. Dervişin sözlerinden etkilenen sultanın, bu sözleri bir ibret vesikası olarak yazdırıp sarayın duvarına astırmasıyla hikâye son bulmaktadır.

Ahlak-ı Muhsinî’nin *şükür* babında konu edilen sultan ve derviş hikâyesi, Doğu kültür ve edebiyatlarında çokça karşılaşılan anekdotlardandır. Burada anlatılan hikâyenin bir benzeri, Gazneli Devleti’nin hükümdarı Sultan Mahmud ile bir derviş arasında da geçmektedir. Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin kaynaklarından biri olarak düşündüğümüz bu hikâye, *Ravazatu’s-Safa*’nın Gazneliler bölümünde yer almaktadır. Burada Sultan Mahmud’un, Ebû Ali-yi Sîmcûr’la savaşmak üzere Horasan’a giderken Zâhid Âhûpûş adında bir dervişe uğraması ve dervişin savaşla ilgili olarak keramet göstermesi söz konusu edilmiştir (Göksu 2017: 128). *Ravzatu’s-Safa*’da geçen bu anekdot, Eski Anadolu Türkçesi şairlerinden Şeyyad Hamza’nın *Dâsitân-ı Sultan Mahmud* (=DSM) mesnevisinde madde ve mana ayrımı çerçevesinde hikâyeleştirilmiştir. Hikâyede Sultan Mahmud’un, beyleri ve mahbubu Ayâs ile ava giderken yolda temiz yüzlü ve fakir bir dervişe rastlaması ve dervişle aralarında geçen konuşmalar anlatılır. Sultan, bu dünyada sahip olduğu zenginliklerden ve güçlerden dolayı üstün olduğunu, dolayısıyla öte dünyada da cennete gideceğini dile getirerek derviş küçümser. Derviş de bunun üzerine sultanın düşünmeden konuştuğunu, bu dünyadaki maddi zenginliklerin gelip geçici olduğunu, önemli olanın nefsini yenip mana zenginliğine ulaşmak olduğunu belirtir. İnsanın aklını başına toplayıp sonunu düşünmesi, maddeye düşkün olan nefse uymaması tavsiye edildikten sonra derviş ve sultan farkının ancak bu dünya için geçerli olduğu, öte dünya karşısında herkesin eşit konumda olduğu dile getirilir. Hikâyede sultan maddeyi, derviş ise manayı temsil etmektedir (Buluç 1968: 248-249). DSM’de bu durum şu beyit üzerinden aktarılmış ve hikâyeden çıkarılması gereken sonuç öz bir şekilde gözler önüne serilmiştir:

“Gerçi kim’ dervîş, kimi sulţân durur,

Ķamumuzun varduğı bir yer durur.” (DSM 3b/73; Buluç 1968: 254).

Tarihsel kaynaklarda *Ahlak Risalesi*’nde anlatılan Sultan Sencer ve derviş hikâyesinin benzeriyle karşılaşmaktayız. Sultan Sencer’in, üçüncü Harezm seferinde (1147) iki aylık bir kuşatmadan sonra Hezâresb Kalesi’ni ele geçirmesi ve Harezmşahların başşehri olan Gürgenc’e yaklaşması üzerine Harezmşah Atsız’ın bol hediyeler ve elçilerin yanında Âhû-pûş adlı bir derviş aracılığıyla kendisini Sultan Sencer’e affettirmesi anlatılır (Kafesoğlu 1984: 59; Köprülü 1987: 267; Sümer 1991: 91). Âhû-pûş’un sultanın bilgisi dışında kendi iradesiyle Sultan Sencer’in huzuruna geldiğini belirten kaynaklar da bulunmaktadır (Köymen 1984: 349; Sevim-Merçil 2014: 279). Cüveynî’nin *Tarih-i Cihan Güşa* adlı eserinde de zahidin kendi iradesiyle aracılık ettiği izlenimi vardır: “Sultan Sancar, oradan kalkıp Harezm kapılarına varınca, yiyeceğini ve giyeceğini ceylan derisinden temin ettiği söylenen Zâhid-i Ahupûş adındaki bir

zâhit Sultan'ın huzuruna geldi ve ona verdiği güzel öğütler yüzünden Sultan, şehir halkını bağışladı” (2013: 260).

Her ne şekilde olursa olsun burada önemli olan Sultan Sencer ve halk arasında şöhret kazanmış ve itibarlı olduğu belirtilen bir derviş arasındaki musahabedir. Dile getirdiğimiz bütün kaynaklarda çizilen derviş portresi birbiriyle örtüşmektedir. Derviş tipi, *Ravzatu's-Safa*'da *âhû-pûş* (Göksu 2017: 128); *Ahlak-ı Muhsini*'de *yırtık elbiseli* (Demirkol 2019: 84); *Ahlak Risalesi*'nde *hırğa-pûş* (4b/05); DSM'de *hırka-pûş* (Buluç 1968: 250) şeklinde nitelendirilmiştir. Sultan Sencer ve derviş anekdotundaki derviş de benzer niteliklere sahiptir. Zâhid-i Âhû-pûş ya da yalnızca Âhû-pûş olarak isimlendirilen derviş, yiyeceğini ceylan (*âhû*) etinden, giyeceğini ceylan derisinden sağlayan bir zahittir (Köymen 1984: 349; Sevim-Merçil 2014: 279). Fuad Köprülü söz konusu dervişi Osmanlı'nın kuruluş döneminin ünlü siması Geyikli Baba'nın prototipi (1987: 267) olarak yorumlar. Tüm bu durumlardan hareketle *Ahlak Risalesi*'nde karşımıza çıkan Sultan Sencer ve derviş hikâyesi ve hikâyede çizilen derviş tipinin Türk-İslam kültür tarihinin ortak kodlarından birini oluşturduğu dile getirilebilir.

II. Eserin Genel Dil Özellikleri

Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte kimi dil özelliklerinden hareketle Klasik Osmanlı Türkçesinin başlangıç döneminde kaleme alındığı belirtilebilir. Bu belirlemedeki temel gerekçe eserin dilinde Eski Anadolu Türkçesi etkilerinin devam ediyor olması ve bunun yanında kimi sözcük tabanları ve eklerde görülen dudak uyumuna bağlı olarak Klasik Osmanlı Türkçesi³⁴ özelliklerini de bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Sultan Sencer ve derviş hikâyesine kaynaklık eden *Ahlak-ı Muhsini*'nin 1495 yılında yazıldığı bilgisi ve *Ahlak-ı Muhsini*'nin Türkçe çevirilerinin 16. yüzyılın ikinci yarısıyla 17. yüzyılın ilk yarısında yoğunluk kazanması *Ahlak Risalesi*'nin de bu kültürel atmosfer içerisinde yazılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Esere nesir dili bağlamında yaklaşıldığında Klasik Osmanlı Türkçesinin yabancı sözcük ve tamlamalarla yüklü yapısı görülmektedir. Sade olarak nitelenebilecek bir nesir dili hâkimdir. Bu belirlemeyi *Ahlak-ı Muhsini*'nin öteki Türkçe çevirileriyle karşılaştırmak suretiyle yapmak daha doğru olacaktır. Bu noktada *Ahlak-ı Muhsini*'deki *şükür* babında geçen *saltanatın şükürü ve memleket sahası ve idarenin şükürü* bahislerinin *Ahlak Risalesi*'ndeki anlatımı ile aynı bahislerin Firâkî Abdurrahman Çelebi, Azmî Pîr Mehmed Efendi, Rıdvan b. Abdülmennân, Hocasâde Abdülaziz Efendi, Ömer Efendi ve Osmanzâde Ahmed Tâib'in çevirilerindeki anlatımını sıralamak uygun olacaktır:

Tablo 2. *Saltanatın Şükürü* Bahsinin İşlenişi

Ahlak Risalesi	şükür-i saltanat oldur ki 'umümen ehl-i islâma 'adl ve ihsân eylesin (5a/11-12).
Firâkî Abdurrahman Çelebi (1550)	saltanat 'âdil pâdişâhlarda âsândur zirâ hemân 'umüm 'âlimyâna 'adl ve cemî' âdemyâna ihsândur (Avçin 2011: 156).

³⁴ Klasik Osmanlı Türkçesi ya da Orta Osmanlıca olarak adlandırılan dönem, özellikle 17. yüzyılı kapsayan ve 18. yüzyılın sonuna kadar devam eden devredir (Develi 1995: 3).

Azmî Pîr Mehmed Efendi (1566)	şükri-ni met-i saltanat 'âmme-i ehl-i 'âleme vü kâffe-i benî Âdem'e ihsân ve izhâr-ı 'adâletdür (Koyuncu 2016: 233).
Rıdvan b. Abdülmennân (1575-1576)	ey sultân-ı saltanatın şükri 'adldür 'umüm 'âlemiyyân üzerine ve ihsândur cemî-i âdemiyyân üzerine (Ataç 2021: 48).
Hocazâde Abdülaziz Efendi (1612)	şükri saltanat 'umüm-ı 'âlimyâna 'adl ü ihsân ve cemî-i 'âdemiyyâna luğf-ı firāvândur (Altınpay 2008: 119).
Ömer Efendi (1621)	salтанat şükri 'adl eylemekdür; 'umüm-ı 'âlemiyyân üzre ve cemî-i 'âdemiyyâne ihsân eylemekdür (Yılmaz Bozo 2019: 54).
Osmanzâde Ahmed Tâib (1709)	şükri saltanât-ı 'adldür (Turğut 2019: 121).

Tablo 3. Memleket Sahası ve İdarenin Şükri Bahsinin İşlenişi

Ahlak Risalesi	füşhat-ı memleket şükri(i) oldur ki ra'yyet emlakine tama' itmeyesin (5a/12-14).
Firâkî Abdurrahman Çelebi (1550)	şükri füşhat velâyet ve hamd-i vüs'at memleket-i emlak-ı re'âyâya terk-i tam' ve 'adem-i rağbetdür (Avçın 2011: 156).
Azmî Pîr Mehmed Efendi (1566)	şükri füşhat-i memleket ü vüs'at-i 'arşa-i vilâyet terk-i tama'-ı emlak ve 'adem-i ziyâ'-ı zâyâ'-ı ra'yyetdür (Koyuncu 2016: 233).
Rıdvan b. Abdülmennân (1575-1576)	memleket fesâhatinü ve vilâyet vüs'atinü şükri re'âyânü mâl u emlakine tama' eylememekdür (Ataç 2021: 48).
Hocazâde Abdülaziz Efendi (1612)	şükri vüs'at-i memleket ve füşhat-ı 'arşa-i vilâyet pâdişâhlar emlak-i ra'yyete hırş u tama'yı kalblerinden iğrâc ve zu'afâ-yı bâ-ihtiyâcı zalemeye rencide etdirmeyüp himâyet 'ani'l-iz'âcdur (Altınpay 2008: 119).
Ömer Efendi (1621)	füşhat-ı memleket ü vüs'at-ı vilâyet şükri emlak-ı ra'yyete tama' eylemekdür (Yılmaz Bozo 2019: 54).
Osmanzâde Ahmed Tâib (1709)	şükri füşhat-ı memleket-i emvâl-ı re'âyâya tama' itmekdür (Turğut 2019: 121).

Tablolardan da görüldüğü üzere *Ahlak-ı Muhsini*'de yer alan *şükür* babındaki *salтанatın şükri* ile *memleket sahası ve idarenin şükri* bahisleri *Ahlak Risalesi*'nde öteki çevirilere göre daha sade bir şekilde Türkçeye aktarılmıştır. Hem sözcük seçimi ve kullanımı hem de anlatımda yalınlık tercih edilmiştir. Burada yalnızca öz bir çeviriyi tercih eden Osmanzâde Ahmed Tâib'in eseri dışta tutulabilir. Nesir dilindeki yalınlığa değindikten sonra eserin öne çıkan dil özelliklerini sıralamak yerinde olacaktır:

a. *Ahlak Risalesi*, harekeli bir eser değildir. Buna rağmen Türkçe sözcüklerin ve eklerin yazımında ünlülerin temsiline özen gösterilmesi okumayı kolaylaştırmaktadır. Özellikle yuvarlak ünlü ve düz ünlüleri temsil eden *vav* ve *ye* harflerinin kullanıldığını gözlemliyoruz.

b. Kök ünlüsü olarak “e-i” alternansı konusunda “i” ünlüsü ağır basmaktadır: *dirler* (1b/07), *dinür* (1b/06), *gice* (2b/04), *yirde* (4a/08), *virde* (4b/06), *itmedüñ* (4b/10).

c. Dudak uyumu büyük oranda Eski Anadolu Türkçesinin devamı şeklindedir. Sadece yuvarlak ünlü ya da düz ünlü taşıyan ekler ve uyumsuz sözcükler varlığını sürdürmektedir. Bunun yanında kimi ek ve sözcüklerin uyuma girdiği, aynı zamanda yeni uyumsuz şekillerin de ortaya çıktığı gözlenmektedir. Eserin dudak uyumu bakımından sergilediği durumlar aşağıda belirtilmiştir:

Salt yuvarlak ünlü taşıyan eklerden dolayı meydana gelen bozulmalar: *şifāt-ı vücbiyyeleriniñ* (1b/09), *dinür* (1b/06), *bulunmağdur* (1b/09), *galebe idüp* (1b/13), *gidüp* (2a/10), *geldüm* (2a/19), *bildügi* (3a/04).

Salt düz ünlü taşıyan eklerden dolayı meydana gelen bozulmalar: *üçüncisine* (1b/06), *buyurdı* (2a/19), *kıyâmet güninde* (2b/05), *bildügi* (3a/03-04), *düşmiş* (5a/17).

Yuvarlak ünlüden düz ünlüye geçerek uyuma giren ekler: *gafllet eyledim* (4b/14), *feyz itdiği* (5a/01), *emriñi* (5a/15).

Ünlünün yönünü değiştirmesiyle yeni bir uyumsuzluğa yol açan ekler: *buyurdıgım* (2a/14).

Uyumsuz biçimini sürdüren sözcükler: *içün* (2a/18), *kendü* (2b/11), *oқыup* (3a/03), *degüldür* (3a/09).

Uyumsuz biçimden uyumlu biçime geçen sözcükler: *oқumağa* (4b/06).

ç. Metnimizde Türkçe sözcük ve eklerde damak (kalınlık-incelik) uyumu hemen hemen tamdır. Günümüzde yalnızca ince ünlülü olarak kullanılan ve kalın ünlülü sözcüklerde uyumu bozan +*ki* aitlik eki ve +*ken* ulaç ekinin kalın ünlüyle kullanımına rastlanmamıştır: *evvelkisi* (1b/07), *giderken* (6a/02). Özellikle +*ki* aitlik ekinin tarihsel metinlerimizde kalın ünlülü şekli (+*kı*/*ği*) de kullanılabilir. Metnimizde bu yönde bir kullanıma rastlanmamıştır.

Damak uyumu bakımından dikkat çeken husus günümüzde kalın ünlülü ek alan *baht* sözcüğünün ince ünlülü bir ekle kullanılmasıdır: *bülend-bahtlık* (5a/16).

d. Eserde Türkçe sözcüklerde görülen kimi ses değişimleri yabancı sözcüklerde de görülebilmektedir. Eski Türkçede *tağı* biçiminde kullanılan bağlaç, Eski Anadolu Türkçesinden itibaren *ķ* > *ğ* süreklileşmesiyle *dağı* biçimini almıştır. Metnimizde *dağı* (2a/09) sözcüğünün yanında dilimize Arapçadan girmiş *ğırğa* sözcüğünün de aynı ses olayıyla *ğırğa* (4b/05) olarak kullanımına şahit olmaktadır.

e. Arapça sözcüklerin iç seslerinde bulunan hemzenin düşmesi sonucunda yan yana gelen iki ünlünün arasına bir “y” sesi girmiştir: *şâyim* (2b/04), *ğâyim* (2b/04), *fezâyil* (2a/01), *rezâyil* (2a/02). Bu durum metnimizde düzenli bir kural olarak görülmeyp ikili olarak karşımıza çıkmaktadır.

f. Ad tamlamasında iyelik ekinin kullanılmadığı durumlarla karşılaşılabilmektedir: *anuy uşül+Ø* (1b/18).

g. Belirtme durumunun eksiz olarak (sıfır belirtme) karşılandığı örnekler bulunmaktadır: *anuş ahlâk-ı şerîfin+Ø zıkr idüp* (2b/01), *hevâsın+Ø* (4a/09), *atınuş dizginin+Ø çeküp* (4b/11-12).

h. Asıl olarak Klasik Osmanlı Türkçesinde yaygınlık gösteren *-(y)AcAK* ortacı/gelecek zaman eki metnimizde biri niyetlenme bildiren birleşik eylem yapısı ve diğeri ad ögesi düşmüş sıfat tamlaması olmak üzere iki yerde kullanılmıştır: *alacağ olduğda* (3b/19), *dîn yolında lâzım olacağ nedür* (3b/02).

III. Metin

[1b]

(01) bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm (02) el-ḥamdü li'l-lâhi rabbi'l-âlemîn ve's-şalâtü ve's-selâm 'alâ resûlinâ (03) muḥammedin ve 'alî alîhi ve şaḥbihi't-ṭayyibîn ammâ ba'dü ey a'zîz ma'lûm (04) olsun-ki vücûd-ı insânda lâzım olan i'tidâl üç (05) dürlüdür ve anuş evvelkine i'tidâl-i rabbânî ve ikincisine (06) i'tidâl-i rûḥânî ve üçüncisine i'tidâl-i cismânî dinür ve anuş (07) evvelkisi i'tidâl-i rabbânî ki şıfât-ı vücûbiyye dirler (08) ya'nî ḥaḳḳ sübhânehu ve te'âlânûş şıfât-ı vücûbiyyelerinûş (09) eşeri insânda bulunmağdur ve ḥaḳḳla ğanî ve mâsivâdan (10) müstağnî olmağdur ve dâ'im ihtiyâc-ı ḥaḳḳa ve ihtirâz-ı (11) ḥaḳḳdan olmağdur ve anuş ikincisi i'tidâl-i rûḥânî- (12) -dür ve ol şıfât-ı melekîyye ve rûḥâniyyelerdür ya'nî (13) rûḥâniyyeti cismâniyyetine ğalebe idüp evşâf ve ahlâk-ı (14) ḥamîde ile mevşûf ve müteḥallik olmağdur ve her dem ḥâzır-ı (15) ḥaḳḳ olup ḥuzûrı bulmağdur beyt (16) *ناهد اتره ملى دن روزه اده عارفانز دردی* (17) *تاخته شاه* ve anuş üçüncüsü i'tidâl-i cismânîdür (18) ve anuş uşul üç fûrû'ı altıdur ve ol üç uşulün

[2a]

(01) vasaṭ ḥâllerine ahlâk-ı fezâyl ifrâṭ ve tefrîṭ (02) taraflarına ahlâk-ı rezâyil dinür ve ol üç aşl (03) fezâ'ilün cem'ine 'adl ve altı fer'ün cem'ine (04) zulm dinür ve daḥı vücûd-ı insâniyyede her ne kadar ahlâk-ı (05) ḥamîde bulunursa cümlesi ol üç aşldan doğar (06) ve her ne kadar ahlâk-ı zemîme bulunursa ol altı fer'den (07) tevellüd ider ve bu i'tidâl-i fezâyil-i şelâse vücûd-ı insânda (08) ḥâşıl olduğda lâ-cerem âfâka daḥı sirâyet (09) idüp anda daḥı bi'z-zarûr mevcûd olur ve ol (10) kimse lâ-büdd şırâṭ-ı müstaḳîm üzere gidüp ehl-i (11) 'adâlet olur *صراط مستقیم* (12) *ومن يامر بالعدل وهو على* (13) 'aleyhi's-selâm *عكك ساعة غير من عبادة سبعين سنة* (14) buyurdığın bu vech üzere olan 'adâleti müşîrdür (15) beyt ne ifrâṭ ve ne tefrîṭ olur anda şırâṭ-ı müstaḳîm (16) oldurmayanda çü beñzer ol şırâṭ-ı müstaḳîme (17) iki yanı anuş beñzer caḥîme ve ḥâzret-i 'aleyhi's-selâm bir ḥadîşinde (18) daḥı ben bu 'âleme mekârim-i ahlâḳuñ tekmiî için (19) geldüm buyurdı ve ḥaḳḳ sübhânehu ḳur'an-ı kerîmde

[2b]

(01) anuş ahlâk-ı şerîfin zıkr idüp ve *يا اذك لعلى ذك* (02) *عظيم* buyurdı ve imâm ğazâlî raḥmeden rivâyet (03) olunur ki ahlâk-ı ḥamîde şaḥibi olan kimse (04) gündüz şâyim gice ḳâyim rütbesine irür dimişdür (05) ve ḳıyâmet güninde terâzinün keffeyne (?) ol važ' (06) olunan ḥâsen ḥulḳdur dimişler imdi her kimsede (07) ki bu vechle 'adâlet-i tämme bulunur taḥḳîḳ ol (08) kimse şırâṭ-ı müstaḳîm üzere gidüp nûr-ı cemâle (09) vâşıl olur ve her kimsede ki ol-vechle zulm mevcûd

(10) olur lā-cerem muhālif yola gidüp nār-ı celālî (11) kendü vücūdında hāşıl kıılır ve ol uşul-i mezkûre (12) bu beytle ma' lûm olur beyt 'adâlet hikmet 'iffet şecâ' at (13) şorar-ısağ bulardur aşl-ı tã' at şecâ' at hikmet (14) 'iffet olur üç ri' âyet eylemekdür bunları güç (15) celbeze³⁵ 'ilm-hikmet belâdet (16) tehevür gâzab-şecâ' at cübñ (17) şereh şehvet-'iffet humûd

[3a]

(01) imdi zıkr olunan uşul-i fezâ' il-i mezkûrenün (02) evvelkisi 'ilmdür ve anuñ vasať hâline hikmet (03) dinür ve hikmet oldur ki her kimsenün okıyup (04) bildügi 'ilm dîn yolında lâzım ola ve şer'-i şerîf (05) ve sünen-i resüle muvâfık olup anuñla 'amel kııla (06) ve şırâť-ı müstaķim üzere gidüp haķķa vâşıl (07) ola nitekim haķķ sübhânehu ħur'ân-ı kerîmde aña işâret (08) idüp **هٰنِ سَتَوٰى الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَالَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ** (09) buyurdu ki bilen ile bilmeyen bir degüldür ve hâzret-i 'aleyhi's-selâm (10) aña işâret idüp **نَعُوْذُ بِاٰلِهٖ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ** (11) buyurdu ve eger ol kimsenün okıyup bildügi 'ilm (12) böyle olursa ol hemân bilmeyenler gibidür beyt (13) **عَلَيْكُمْ اَنْ تَعْلَمُوْا وَتَقُوْا وَرَبِّنْ مَبْرُؤِيْلَتِ** (14) **يَرْوِبُ الْعٰلَمِيْنَ** ve anuñ ifrâť tarafına celbeze dinür (15) ve celbeze oldur ki her kimsenün okıyup bildügi (16) 'ilm dîn yolında lâzım olmayup anı melâz-ı dünyâya (17) şarf ide ve ol şer'-i şerîf ve sünen-i resüle 'aleyhi's-selâm (18) muhālif olup anda rızâ-yı haķķ bulunmaya bil ki sebebi (19) zilleti ola ve anuñ tefrîť tarafına belâdet dinür ve belâdet

[3b]

(01) oldur ki her kimsenün baťâlet ve keselânı ziyâde olup (02) dîn yolında lâzım olacaķ nedür 'ilm öğrenmeye (03) ve şer'-i şerîf ve sünen-i resül 'aleyhi's-selâm ri' âyet idüp (04) rızâ-yı haķķda bulunmaya beyt bu dünya 'ilmiyle olsa 'âlim (05) bu haķķa öğredür ol dirim elim bu resme 'ilmden (06) yegdür cehâlet ki 'ilmi dünyâya eyleye âlet (07) ve ikinci aşl gâzabdur ve anuñ vasať hâline (08) şecâ' at dinür ve şecâ' at oldur ki her kimsenün ki (09) gâzabı geldükde te'emmül idüp şer'-i şerîf (10) ve sünen-i resüle muvâfık olan yirde şarf (11) ide ve muhālif olan yirde anı zabt idüp (12) rızâ-yı haķķa gide **وَكَاطِبِيْنَ الْفٰطِمٰتِ وَالْعٰقِبِيْنَ** (13) **عَنِ النَّاسِ** aña işâretdür ve anuñ ifrâť tarafına (14) tehevür dinüp ve tehevür oldur ki gâzabı (15) geldükde şer'-i şerîf ve sünen-i resüli gözetmeyüp (16) nefis hikmetiyle anı icrâ ide ve anuñ tefrîť tarafına (17) cübñ dinür ve cübñ oldur ki bir kimse anuñ emvâl-i (18) eşyâsından bir nesnesin bi- ħayr-ı vech-i şer'î (19) cebren elinden alacaķ olduķda cebânet idüp

[4a]

(01) anı ref' itmeye beyt 'amel olur kaçan ħalb itse (02) 'ilmi nitekim milħ olur ħalb itse ħilmi (03) hoş ahlâķ-ı ħamîde hâşıl itgil behişt (04) ehline sini³⁶ vâşıl itgil ve üçüncü aşl (05) şehvetdür ve anuñ vasať hâline 'iffet dinür ve 'iffet (06) oldur ki her kimsenün ki şehveti geldükde te'emmül (07) idüp şer'-i şerîf ve sünen-i resüle muvâfık olan (08) yirde şarf idüp muhālif olan yirde şabr (09) ide ve anı muħkem zabt idüp hevâsın men' (10) ide **وَمَنْ يَّتَّبِعْ عَنِ الطُّوْحٰى فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ** (11) **الْمَاوِي** aña işâretdür ve anuñ ifrâť tarafına (12) şereh dinür ve şereh oldur ki şehvet geldükde (13) şer'-i şerîf ve sünen-i resüli gözetmeyip (14) nefis ħükmiyle anı icrâ ide ve ol-vechle rızâ-yı (15) haķķuñ ħilâfına gide ve anuñ tefrîť tarafına (16) humûd dinür

³⁵ Metinde **جلبته** şeklinde yazılan bu sözcük, *Derleme Sözlüğü*'nde "Gösteriş, heybet. /Fethiye-Muğla" (2009b: 877) anlamıyla tanımlanmıştır.

³⁶ Metinde şu şekilde yazılmıştır: **مٰوِي**

ve hümüd oldur ki şehveti geldükde (17) şer' -i şerîf ve sünen-i resüle muvâfık olan yirde (18) dağı şarf idemeyüp imsâk ide ve ol- (19) -vechle rızâ-yı haqqıñ hilâfına gide beyt

[4b]

(01) bilindi çün-ki 'adl zıddı budur (02) çü bildün 'adli zulmün zefîrîndür³⁷ (03) hikâyet naql olunur ki sulţân sancar³⁸ mâzî-i rahme (04) süvâr olup 'asker ile bir yire giderlerdi nâgâh (05) yolda bir hırğa-puş dervîş pâdişâha selâm (06) virdi pâdişâh bir nesne okumağa meşgûl (07) idi cevâb virmedi ve dervîş itdi³⁹ (08) ey pâdişâh pâdişâhlara selâm virmek sünnettür (09) ben edâ-yı sünnet eyledüm selâma cevâb farz dur (10) sen niçün edâ-yı farz itmedün didi (11) pâdişâh ehl-i inşâf idi atınuñ dizginin (12) çeküp durdı ve dervîşe i'tizâr idüp (13) şükr(i)-güzârlığa meşgûl ideyim⁴⁰ saña cevâbda (14) gâflet eyledim didi dervîş itdi yine şükr (15) iderdün pâdişâh itdi allah te'âlâya ki mün'im-i (16) muţlağdur cümle ni' metleri ol virür didi (17) dervîş itdi şükri nice edâ idersin (18) pâdişâh itdi el-ğamdüli'l-lahi rabbü'l-'âlemîn direm-ki (19) cemî' ni' metlerün şükri bu kelime mündericdür didi

[5a]

(01) dervîş itdi şükr allah te'âlânun feyz itdigi (02) ni' metlere göre olur şükr ol degüldür ki hemân zebân (03) ile söyleyesin pâdişâhlardan allah te'âlâya (04) lâyıq olan şükri gayrıdur didi nazm (05) لأت نعمت دهد ذوق صفا (06) لذت شکر اشتناو یا خدا (07) وقت نیت کر چه ایدر ذوقها (08) وقت شکر آبی بدر کاه خدا (09) imdi pâdişâh dervîşden iltimâs idüp (10) ol şükr-i ni' met teveccühle olur didi dervîş (11) itdi şükr-i salţanat oldur ki 'umümen ehl-i islâma (12) 'adl ve ihsân eyleyesin füşat-ı (13) memleket şükr(i) oldur ki emriñi dutanlarun⁴¹ (14) ra'iyet emlakine tama' itmeyesin fermân-revânlık (15) şükri oldur ki emriñi dutanlarun hizmetlerin (16) bilesin bülend-bahtlık şükri oldur ki (17) mezellet-i hâke düşmiş üftâdeleri kıaldura- (18) -sın ve anlara rahm idesin hizâne ma' mür olmak (19) şükri oldur ki şadağât viresin ve erbâb-ı

[5b]

(01) istihkâkuñ hağların edâ idesin kuvvet (02) ve kudret şükri oldur ki 'âcizlere ve za'iflere (03) in'âm ve ihsân eyleyesin şihhat şükri oldur ki (04) zulm ve sitem ile bîmâr olanlara kıânün-ı 'adâletle (05) şifâ-yı küll viresin 'asker ve sipâh çokluğınun (06) şükri oldur ki müselmânları anlarun zarar (07) ve kederinden şaklayasın 'âlî 'imâretler ve bülend (08) sarâylar şükri oldur ki ra'iyetün menâzil ve (09) meskenlerin hadem ü haşem nüzül itmekden mu'âf (10) idesin aşl şükr-güzârlık hulâşası oldur ki (11) hışm ve rızâdan emr-i haqqı gözleyesin ve halk (12) senün elün den râhat olmağlığı kendü râhatun (13) üzerine tağdîm idesin didi pâdişâh (14) dervîşün kelimâtından hoşlanup diledi-ki (15) atından inüp dervîş ile muşâfağa ide (16) gördi-ki dervîşün nâm ve nişanı kıalmamış (17) ba'de-zân bu kelimât-ı hikmet-i âyâtı yazdurup (18) mazmûnıla 'amel eyledi beyt adı halk içre dervîş (19) ü gedâdur velî ma'nî yüzinde pâdişâhdur

³⁷ Metinde şu şekilde yazılmıştır: زفرین.

³⁸ Metinde سجدار şeklinde yazılan bu sözcüğü "sancar" olarak okumayı tercih ettik.

³⁹ Metinde آردی şeklinde yazılan bu sözcük "eyit-" anlamında kullanılmıştır.

⁴⁰ Metinde ایدهم "ideyim" şeklinde yazılan bu sözcüğün bağlama bakıldığında "idüm" olması gerekmektedir.

⁴¹ "emriñi dutanlarun" ifadesinin üstü çizilmiş.

[6a]

(01) mervîdür ki bu du‘âyı resûl-ı ‘aleyh ef‘alü’ş-şalâvat (02) ve ekmelü’t-ta‘hiyyât gâzâya giderken ‘abdu’l-lah ibn (03) mes‘ûd ra‘îya’l-lahu ‘anh ta‘lîm buyurdu (04)
 اللّٰهُمَّ اِنِّى اَعُوْذُ بِكَ بِعَفْوِكَ مِنْ عِقَابِكَ (05) وَاَعُوْذُ بِرِضَالِكَ مِنْ سَخَطِكَ وَاَعُوْذُ (06) بِكَ مِنْ لَاحِمٍ تَنَاوَلْتَنَا وَاَعُوْذُ بِكَ مِنْ اَنْتَبِ (07)
 66 عَلَى نَفْسِكَ هَمَّكَ الرَّكِيكَ

Sonuç

Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan *Ahlak Risalesi*, Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınmış bir eserdir. Beş varaktan oluşan eser, herhangi bir şekilde baplara ayrılmamıştır. İçeriğe bakıldığında ise eseri iki kısımda değerlendirmek mümkündür. İlk kısım ahlak konusuna ayrılmış ve insan ahlakının itidal üzere konumlandırıldığı belirtilmiştir. Ahlak anlayışında ise Kur’an-ı Kerim ve sünnete uygunluk (şer‘-i şerîf ve sünen-i resûle muvâfık) esası gözetilmiştir.

Birinci kısım bağlantılı olarak ikinci kısımda Sultan Sencer ve bir dervişin aralarında geçen musahabeye yer verilmiştir. Doğu kültür ve edebiyatlarında sıkça karşılaştığımız sultan ve derviş hikâyelerinin bir benzeri olan bu anekdot, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin *Ahlak-ı Muhsini* adlı eserinin *şükür* babında yer alan hikâyenin çevirisi görünümündedir. Bu anekdotta, dervişin şükür konusunda sultana verdiği öğütler yoluyla mananın maddeye üstün olduğu iletisi aktarılmaya çalışılır.

Ahlak Risalesi’ne dil açısından yaklaşıldığında öncelikle nesir dilindeki sadelik göze çarpmaktadır. Bu sonuca sultan ve derviş hikâyesinin öteki Türkçe çevirilerinde kullanılan nesir diliyle karşılaştırmak suretiyle ulaşmak mümkündür. Bu karşılaştırma sonucunda *Ahlak Risalesi*’nde yabancı sözcük ve özellikle tamlamaların yoğun olarak kullanılmadığı anlaşılacaktır. Dilbilgisi bakımından eser, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini devam ettirmekle birlikte yeni gelişmeleri de barındıran bir yapıya sahiptir. Özellikle dudak uyumu konusunda kimi ek ve sözcüklerde görülen uyumlar, Klasik Osmanlı Türkçesi dönemiyle koşutluk gösteren hususlardır.

Ahlak Risalesi ve buna benzer pek çok eserin incelenmesiyle hem dil tarihimizin hem de kültür tarihimizin yapı taşlarının belirlenebilmesine katkı sağlanabilecektir. Özellikle kataloglarda kalmış, incelenmeyi bekleyen eserlerin gün yüzüne çıkarılması ve disiplinlerarası araştırmaların istifadesine sunulması gerekmektedir. Eserlerin salt dil yönüyle değil aynı zamanda içeriğe bağlı olarak zihniyet dünyası yönüyle de çözümlenmesi düşünce tarihine de ışık tutulabilmesine zemin hazırlayacaktır.

Etik Beyan

Yazar beyanına göre; “Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemine Ait Yazarı Bilinmeyen *Ahlak Risalesi* (Giriş-İnceleme-Metin)” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; ULAKBİM TRDİZİN ölçütlerine göre çalışmada etik kurul onayını gerektiren herhangi bir veri toplama ihtiyacı duyulmamıştır.

Kaynakça

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altınpay, Hüseyin (2008). *Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1a-60b)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ataç, Selma (2021). *Rıdvân b. Abdülmennân'ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî'si (1b-85b, İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avçın, Mehmet (2011). *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1b-99a) (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynî, Mehmed Ali (1993). *Türk Ahlâkçıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Buluç, Sadettin (1968). "Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevîsi". *Türkiyat Mecmuası*, XV: 247-257.
- Bursalı Mehmed Tahir (2009). "Ahlak Kitaplarımız". Sadeleştiren: Saadettin Özdemir. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (22): 161-176.
- Cevizci, Ahmet (2003). "Ahlâk ve Etik". *Felsefe Ansiklopedisi*. Editör: Ahmet Cevizci. C. I. İstanbul: Etik Yayınları. 117-121.
- Cevizci, Ahmet (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (1989). "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, C. II: 1-14 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#1> [09.08.2021].
- Demirkol, Murat (2019). *Ahlâk-ı Muhsinî Kâşifi'nin Ahlâk Kitabı (İnceleme-Çeviri-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Develi, Hayati (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, Hüsameddin (2000). "Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (10): 25-64.
- Göksu, Erkan [Tercüme ve Notlar] (2017). *Gazneliler - Ravzatu's-Safa (Mülûk-i Gazneviyye) - Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları. <http://lugatim.com/s/ahlak> [10.08.2021].
- Kafesoğlu, İbrahim (1984). *Harezşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-221)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Komisyon (2009a). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon (2009b). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. C. II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Koyuncu, Fatih (2016). *Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifin'i (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köprülü, M. Fuad (1987). "Hârizmşâhlar". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. C. V/Kısım I: 265-296.
- Köymen, M. Altay (1984). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. C. II (İkinci İmparatorluk Devri). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (1964). "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (11): 89-115.
- Özlem, Doğan (2014). *Etik - Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Parlatır, İsmail (2017). *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi - Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, Faruk (1991). "Atsız b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, C. IV: 91-92. <https://islamansiklopedisi.org.tr/atsiz-b-muhammed> [17.08.2021].
- Turğut, Murat (2019). *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Ahlak-ı Ahmedî İsimli Eseri (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turğut, Murat (2021). "Türk Edebiyatı'nda Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleleri". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (4): 82-92.
- Yazarı Bilinmeyen Ahlak Risalesi*. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut No. 6449/1.
- Yılmaz Bozo, Esra (2019). *Ahlâk-ı Muhsinî: Metin-İnceleme (1a-98b)*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.